

УДК 811.161.2'0

Ю. В. Датченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНУ СПАДЩИНУ ПЕТРА БУЗУКА

Розглядаються віхи життя та наукової діяльності видатного вченого Петра Бузука, подаються основні лінгвістичні праці, вперше наводиться його приватне листування з Агатангелом Крымським. Дослідження лінгвістичної спадщини науковця-філолога допоможе заповнити прогалину в історії українського й білоруського мовознавства початку ХХ ст.

Рассматриваются этапы жизни и научной деятельности великого ученого Петра Бузука, отмечаются основные лингвистические работы, впервые приводится его переписка с Агатангелом Крымским. Исследование лингвистического наследия ученого-филолога поможет заполнить пробелы в истории украинского и белорусского языкознания начала ХХ века.

In this article the main stages of Petro Buzuk's life and scientific work are analyzed, the main linguistic works are mentioned, his letter to Agatangel Krymskyj are given for the first time. The investigation of the scientist's work can fill the history of Ukrainian and Belorussian linguistics at the beginning of the 20th century.

Ім'я видатного мовознавця, доктора філологічних наук, професора, історика мови, діалектолога, поліглота сьогодні мало відоме навіть фахівцям. Причиною цього стало не тільки моральне, а й цілком фізичне знищення української еліти у тридцять років ХХ століття. «Мовознавців покоління двадцятих років знищено безжально й безглуздо. Обвинувачення було в націоналізмі й шкідництві «на мовному фронті» [11, с. 24].

На сьогодні актуальним є опрацювання лінгвістичної спадщини українського й білоруського вченого Петра Бузука, оскільки це допоможе відтворити сторінки одного із найскладніших періодів історії української філології. В українському мовознавстві немає праці, яка б репрезентувала багатогранну творчість репресованого вченого, розвідка про спадщину П. Бузука доповнить мовно-історичну картину початку ХХ ст.

Народився Петро Опанасович Бузук 14.07.1891 р. на території сучасного села Тернівка у Молдові. У 1916 р. закінчив Новоросійський університет у Одесі. За поданням професора Б. Ляпунова був залишений в університеті. У 1924 р. захистив докторську дисертацію «До питання про місце написання Маріїнського євангелія», від 1925 р. – професор університету. Після переїзду до Мінська у 1926 році взяв участь у діалектологічній комісії Білорусії. З 1931 р. – директор інституту мовознавства Академії наук Білорусії, разом із тим завідувач кафедри мовознавства в Мінському педагогічному інституті [1].

Учений був «одним із найвидатніших мовознавців-поліглотів» [2, с. 56]. Він володів усіма слов'янськими, молдавською, румунською, італійською, німецькою, англійською, французькою, литовською, татарською, давньоєврейською, давньогрецькою, латинською та деякими іншими мовами. На багатьох із них він читав свої лекції у вищих навчальних закладах і писав наукові праці, а також літературні твори.

Лінгвістичне обдарування П. Бузука було надзвичайно різнобічним. Ю. Шевельов писав: «Бузук наче намагався охопити якнайширше коло проблем, сказати своє слово в усіх ділянках мовознавства, поновно переглядаючи здобутки своїх попередників там, де він цих попередників мав, закладаючи вперше фундаменти нашого знання в тих галузях, які перед ним не знаходили талановитих працівників. Широта його зацікавлень вражає, він сам наче хотів бути інститутом мовознавства» [11, с. 23].

Особливо яскраво проявився його дослідницький талант у працях із загально-го, порівняльно-історичного, слов'янського і білоруського мовознавства, що мають теоретичний характер й освітлюють лінгвістичні проблеми, над якими працювали найвідоміші вчені Західної Європи. До сьогодні актуальними є дослідження П. Бузука з питань загального мовознавства, що мали компілятивний характер і психологічну настанову, а саме: «Начерки з психології мови» (Одеса, 1918), «Основні питання мовознавства» (Мінськ, 1924).

Викликають зацікавлення праці лінгвіста щодо взаємозв'язків слов'янських мов, а також слов'янських з неслов'янськими. «Завдяки глибокому розумінню вченим історичних процесів і тонкому аналізу обширного лінгвістичного матеріалу, ці праці у багатьох відношеннях зберегли науковість до сьогодні» [2, с. 56]. Такими дослідженнями були: «Кілька уваг про молдавсько-українські зносини (Київ, 1926), «Взаємовідносини між українською та білоруською мовами» (Київ, 1926), Становлення білоруської мови серед інших слов'янських мов» (Мінськ, 1927).

У листі П. О. Бузука до А. Ю. Кримського від 30 січня 1926 р. з Одеси знаходимо згадку не тільки стосовно статті, яку переслав вчений, а й підтвердження щодо його намірів переїхати до Києва: «Виконую свою обіцянку: висилаю Вам артикул про взаємовідносини між українськими та білоруськими мовами. Приблизно 20–25-го лютого буду вертатися до Мінська. Як завжди, спинюсь і тоді на кілька годин у Києві. В травні скінчиться 2-й семестр у Білоруському Державному Університеті і, якщо не буде тоді вже пізно, скористаюся Вашою ласкавою пропозицією й переїду до Києва» [8].

Петро Бузук був учасником 1-го Міжнародного конгресу славистів у Празі, де виступив з ідеєю створення загальнослов'янського лінгвістичного атласу [3, с. 554]. Свої погляди щодо цього питання він подав у статті білоруською мовою «Перший з'їзд слов'янських філологів у Чехословаччині» (Мінськ, 1929).

Значне місце у спадщині П. Бузука посідали проблеми праслов'янської мови, розселення слов'ян, діалектних особливостей мови слов'ян дописемної епохи, мови найдавніших слов'янських пам'яток, а також пам'яток давньої Русі. Безумовно, це великий труд щодо місця написання Маріїнського євангелія, в якому він спростовує думку щодо його болгарського авторства. «Він був одним не з багатьох тоді мовознавців, що працювали над слов'янськими етимологіями, переважно в дусі автохтонно-порівняльної школи Г. Ільїнського» [11, с. 23]. Маловідома стаття «Спроба історії доісторичної епохи слов'янської фонетики» є цікавою і актуальною до сьогодні. Саме так оцінює Ю. Шевельов внесок дослідника: «Йому належить перша в світовій славистиці спроба висвітлити хронологічно в історичній послідовності весь фонетичний розвиток праслов'янської мови – від її виділення з індоєвропейської прамови і до її розпаду на окремі слов'янські мови» [11, с. 23].

У листі П. О. Бузука до А. Ю. Кримського від 30 листопада 1926 р. з Мінська є свідчення щодо наміру опублікувати статтю про Архангельське євангеліє 1092 р. сторінок на 13–14 у Києві, саме з таким проханням він звертається до Агатангела Кримського [9]. Крім того, йому належали описи мови текстів Луцького євангелія XIV ст.

Петро Бузук вивчав філологічну діяльність О. Потебні, Б. Ляпунова, О. Соболевського, І. Бодуена де Куртене, Е. Будде, В. Поржезинського, П. Лаврова, О. Шахматова та інших вчених.

Значне число робіт лінгвіста присвячено українському мовознавству, історії української мови, аналізу мови й стиля окремих творів української літератури: «Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток письменської староукраїнщини XI – XVIII ст. (Київ, 1922), «Коротка історія української мови» (1923), «Перший досвід побудови підручника з українського синтаксису на наукових основах», «Уваги до дісприкетників в українській мові (Одеса, 1925), «Історична фонетика та морфологія української мови» (Харків, 1929) та багато інших. Об'єктом дослідження П. Бузука стали також вплив творчості Т. Шевченка на білоруську літературу та білорусько-українські літературні зв'язки [10]. Про свій задум надрукувати в Одесі збірник, присвячений пам'яті Г. Сковороди, Бузук повідомляє А. Кримського у листі від 21 березня 1923 р., в який увійшла його розвідка «Мова і правопис в творах Г. Сковороди» [6].

Саме листи допомагають зрозуміти, наскільки значною була робота не тільки з написання цих праць, а й їх публікацій. Щоб надрукувати одну з них, вчений звертався до Української Академії наук. Надсилаючи свій рукопис «Нарис історії української мови» до А. Кримського, П. Бузук писав: «Я звертався до ДВУ (Державне видавництво України. – *Ю. Д.*), але в цьому бюджетному році воно не зможе надрукувати мою працю. Чекати до жовтня 1927 р. не хотілося б, крім того, на мою думку, мій «Нарис» більш має характер дослідження, ніж підручника. Коли й Українська Академія Наук не допоможе мені в цій для мене надзвичайно важливій справі, доведеться друкувати її в Білорусії» [9]. У листі до А. Кримського від 7 грудня 1926 р. лінгвіст повідомляє, що у праці «Нарис історії української мови» він робить спробу уникнути гіпотези праруської мови [5].

Юрій Шевельов зазначав, що П. Бузук був «піонером методу лінгвістичної географії в українській і білоруській діалектології» [11, 19]. На початку XX ст. з'явилося багато описів окремих говірок, а саме: «...М. Йогансена – про миргородські, Б. Ткаченка – про полтавські, П. Попова – про путилівські, П. Гладкого – про київські, О. Синівського – про чернігівські тощо. Більше значення мав нарис лінгвістичної географії Полтавщини П. Бузука, що синтезував наші знання про говірки цілої області і застосував нові в нас методи лінгвістично-географічної школи» [11, с. 18].

Значним напрямком наукової спадщини Бузука були питання походження білоруської мови, порівняльний аналіз її серед інших слов'янських мов, живі говори на території Білорусії та за її межами, стан літературної мови, граматичні, орфографічні та орфоепічні норми, лексикографія, лінгвогеографія та багато інших, що були опубліковані білоруською мовою у Мінську. У листі до А. Ю. Кримського від 23 серпня 1926 р. Бузук повідомляє, що робота над статтями затягнулася «...головним чином, завдяки діалектологічним дослідженням, що я їх проводив у колишніх Мінському й Бобруївському повітах. Хотів би дуже, до виїзду з Білорусії, надрукувати білоруську діалектологію з атласом карт. Окремим з'явищами білоруської мови» [7]. Найважливішим досягненням вченого стала монографія «Спроба лінгвістичної географії Білорусії. Фонетика й морфологія. Говірки Центральної й Східної Білорусії й сусідніх місцевостей України й Росії у першій чверті XX ст.» (Мінськ, 1928), що містила 20 діалектологічних карт. Автор виклав основні завдання лінгвогеографії, описав принципи картографування народного мовлення і методи складання діалектологічного атласу. Безсумнівним внеском Бузука було те, що він підійшов до фронтального лінгвогеографічного опису основних звукових і морфологічних явищ білоруського діалектного мовлення. Він підкреслював, що

необхідно досліджувати лексику, словотвір і синтаксис білоруської мови з позицій лінгвогеографії. Філолог підійшов до вирішення діалектологічних завдань, враховуючи динаміку строю мови та її говорів як у часі, так і в просторі.

Петро Бузук виступав також як білоруський критик і письменник під псевдонімом Росіч, зокрема популяризував у Білорусії українську літературу [4, с. 186].

Отже, П. Бузук мав настільки різнобічні лінгвістичні уподобання, що назавжди увійшов у історію мовознавства.

У багатьох українських та білоруських довідниках та енциклопедіях зазначається, що вчений помер у 1943 році. Але відомо, що у 1934 році він був заарештований та висланий у Вологду [4, с. 186], де начебто продовжував дослідницьку роботу. Ю. Шевельов повідомляє, що «Бузук був заарештований, потім звільнений у депресивному стані і тоді вчинив спробу самогубства: обливши себе бензином, підпалив себе. Другий арешт назавжди сховав його від людського ока» [11, с. 24]. А значний труд мовознавця «Походження мов» так ніколи і не був опублікований. Повідомляють, що начебто рукопис загинув у Мінську під час Другої світової війни. Але як було насправді, можливо, підкажуть архіви...

Не можна не погодитися з Ю. Шевельовим, який влучно охарактеризував П. Бузука: «Він мав універсальність зацікавлень і темперамент, що нагадував своєю бурхливістю людину Відродження. Та він був людиною національного відродження» [11, с. 4].

Поцінування спадщини видатного вченого-філолога Петра Бузука є необхідним для сучасних науковців, оскільки його праці є не тільки перлиною білоруського й українського мовознавства, а й загальносвітового.

Бібліографічні посилання

1. **Беларуская энцыклапедыя**: в 18 т. – Мінськ : Беларуская энцыклапедыя, 1996. – Т. 3. – С. 319.
2. **Булахов М. Г.** Бузук Петр Афанасьевич / М. Г. Булахов // Восточнославянские языковеды : в 3 т. – Минск, 1977. – Т. 1. – С. 55–60.
3. **Енциклопедія сучасної України** : в 10 т. – К., 2004. – Т. 3. – С. 554.
4. **Енциклопедія українознавства** : у 10 т. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 186.
5. **Лист Бузука П. О. до Кримського А. Ю.** від 07. 12. 1926. – Мінськ. – Інститут рукописів НБУ ім. Вернадського. – Ф. I. – № 22732.
6. **Лист Бузука П. О. до Кримського А. Ю.** від 21. 03. 1923. – Одеса. – Інститут рукописів НБУ ім. Вернадського. – Ф. I. – № 22724.
7. **Лист Бузука П. О. до Кримського А. Ю.** від 29. 08. 1926. – Мінськ. – Інститут рукописів НБУ ім. Вернадського. – Ф. I. – № 22730.
8. **Лист Бузука П. О. до Кримського А. Ю.** від 30. 01. 1926. – Одеса. – Інститут рукописів НБУ ім. Вернадського. – Ф. I. – № 22729.
9. **Лист Бузука П. О. до Кримського А. Ю.** від 30. 11. 1926. – Мінськ. – Інститут рукописів НБУ ім. Вернадського. – Ф. I. – № 22731.
10. **Українська літературна енциклопедія** : у 5 т. – К. : Гол. ред. укр. рад. енциклопедії ім. М. Бажана, 1988. – Т. 1. – С. 243.
11. **Шевельов Ю.** Покоління двадцятих років в українському мовознавстві / Ю. Шевельов // Портрети українських мовознавців. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – С. 8–30.

Надійшла до редколегії 10.06.09